

amb diversos matisos, des d'Eusebi de Cesarea fins a Vincent de Beauvais, i amb referències a Ciceró, Macrobi i Martí de Braga.

L'editor s'esplaia també en l'estudi de les fonts literàries (p. 35- 41), i indica que De Pace utilitza, sobretot, els autors de l'antiguitat grega i llatina (per això recorre a les obres de Joan de Salisbury), els *Moralium dogma philosophorum* (s. XII), les *Gesta Romanorum* (s. XIII), els historiadors, sense presentar autors medievals, i recull poques referències bíbliques i pares de l'Església. Ciccarelli, tanmateix, encara relaciona el *Viridarium* amb obres d'altres autors franciscans que tractaren el mateix tema, entre els quals remarco Juan Gil de Zamora, Pere d'Aragó, fill de Jaume II, i Francesc Eiximenis.

El príncep ideal d'Andrea de Pace haurà de practicar trenta-una virtuts (p. 41-42) que, segons la meua opinió, coincideixen amb les virtuts proposades per la literatura d'aquest gènere.

L'*Indice dei nomi* ofereix tot un ampli ventall de noms propis i geogràfics que facilita la consulta del text.

Encara que una edició crítica sempre demana revisions de diversos punts conflictius, podem dir que, amb aquesta edició crítica del *Viridarium principum*, el professor Diego Ciccarelli posa en mans de la comunitat medievalista i dels estudiosos de l'antiguitat una obra doctrinal que per primera vegada surt a la llum, organitzada d'una manera intel·ligent, que permet de llegir un bell text de la secular tradició dels espills de prínceps i, alhora, aporta una documentació completíssima per a tot aquell qui vulgui investigar aquest gènere literari i aquesta època històrica.

Pere Villalba

Universitat Autònoma de Barcelona
ARCHIVUM LVLLIANVM

SANTORO, Daniela. 2003.

Messina l'indomita.

Strategie familiari del patriziato urbano tra XIV e XV secolo.

Medioevo Mediterraneo, 2

Salvatore Sciascia Editore. Caltanissetta - Roma.

ISBN 88-8241-164-8. 447 p.; il·lustracions, taules i índexs.

La Dra. Daniela Santoro recupera la memòria escrita de Messina durant els segles XIV i XV en la seva extensa investigació, una memòria que semblava perduda documentalment per culpa dels predominis hegemònics sobre la ciutat. La documentació d'un país és la seva ànima, i sembla que Messina ha hagut de fer, al llarg de la seva agitada història, més d'un esforç per sobreviure (*Introduzione*, 9-24).

Santoro fa tota una exhibició del seu domini de la documentació arxivística analitzant i interpretant tots els materials escrits conservats en els arxius de Sicília, del Vaticà i de la Casa Ducal de Medinaceli (Toledo). El més important, tanmateix, d'aquesta

investigació és la interpretació que es fa de la documentació utilitzada, gràcies a la qual es porten a la llum les vicissituds i els matisos vivencials des de tots els angles possibles, alhora que s'enllacen tots els aspectes substancials de la vida messinesa, tant els històrics, com els literaris, els costumistes, els sociològics, els econòmics i els polítics: Messina és el resultat de les seves famílies. Cal remarcar que les fonts utilitzades apareixen transcrits en cinc llengües (llatí, sicilià, italià, català i castellà) i queden incorporades dins una redacció coherent i d'estil planer que possibilita una lectura molt agradable: Santoro ha aconseguit fer la tasca rigorosa de l'investigador de documents,

tasca dura i poc agraïda, i, ahora, ha reeixit a presentar-ne els resultats amb una redacció que sedueix. Santoro ha tingut cura a introduir breus epígrafs trets d'autors de la seva complaença (Wells, Borges, Lee Master, Montale, etc.), per introduir aspectes quotidians que apropen la dura realitat històrica al lector d'avui, com si volgués remarcar que el temps que passa només es torna històric gràcies a la constant invariable de l'esperit humà, que, malgrat les alternances de la fortuna, fa perdurable l'empatia humana.

L'obra està distribuïda en set capítols. En primer lloc, els dos primers capítols són el marc on s'inscriu la realitat geogràfica (I. «Paesaggi urbani») i humana (II. «Paesaggi umani»), dins el qual tenen lloc les facilitats i les dificultats que presenten la pedra i la mar messineses i la vida dels homes segons les diverses classes socials. Aquest indret possibilita el desplegament de la vida patriacial, i Santoro incideix en un punt fonamental: la presència dels Martí a l'illa, interpretada com una *rinascita* o bé com «un principio di dominazione straniera» (p. 99), aspectes que l'autora tracta amb rigor i ponderació, malgrat les greus dificultats històriques que es plantegen quan es barregen poder i interessos econòmics (III. «Il patriato urbano: questione aperta?»).

Les vuit famílies que foren protagonistes de la vida de la noblesa a la Messina dels segles XIV-XV, durant un segle complet, són presentades segons una abundant documentació, que serveix per detallar els orígens, els càrrecs, les professions, la conducta, els patrimonis i les successions dels seus nombrosos membres (IV. «Famiglie: Campolo, Castagna, Crisafi, Crispo, Marchisio, Porco, Romano, Staiti»). Les implicacions entre aquestes famílies conformen un mosaic prodigiós; l'autora les qualifica de «ragnatele», que representa les interessades «strategie sentimentali» dels seus membres (V. «Ragnatele»). Tampoc no podia faltar en aquesta investigació tota la teranyina dels testaments (VI. «Strategie in vita e in morte»), la seva relació amb l'Església (VII. «Votati») i el

món dels familiars més o menys propers (VIII. «Parenti»).

Aquesta investigació ha llimat les asprors que comporta un treball d'aquesta mena, com ja hem dit més amunt. Ara bé, la Dra. Daniela Santoro va més enllà i conclou la seva enorme tasca, el seu «lavoro», amb una bella pàgina escrita en prosa, que té més de poesia que de cap altra cosa, entesa en el seu sentit semàntic: aconsegueix recrear la realitat històrica que ha analitzat servint-se de la realitat de l'home actual sicilià, il·lustrant-ho tot amb els colors de les barques i el blau de la mar: «L'azzurro e il vinaccia: i colori delle barche ma anche (con il grigio e il nero) degli stemmi delle famiglie di cui abbiamo ricostruito la storia, degli sfondi di quegli stemmi» (p. 368). Tot un devesall de metàfores de forta consistència històrica, que Santoro introdueix amb un bell text de Borges, i acaba invocant el retorn i el renaixement de la *Messina l'indomita!*

Aquesta obra es complementa amb una extensa bibliografia (p. 373-394), amb vuit taules genealògiques corresponents a les famílies de Messina (p. 397-404), amb un detallat *Indice dei nomi* (p. 407-433), que fa possible la localització de més de 1.800 protagonistes de la història de Messina tractats al llarg de la investigació, i acaba amb un *Indice dei luoghi* (p. 435-442).

Els medievalistes, sobretot, i els historiadors tenen en aquesta investigació, editada recentment, una font documental fins ara inexistent i un instrument de treball que pot ser un punt de partida per a noves recerques i aprofundiments. La comunitat científica trobarà en aquesta obra una dilucidació dels principals punts foscos de la història de la Messina siciliana, i el lector interessat en el desenvolupament dels fets històrics sicilians hi veurà un tresor de notícies i aclariments sobre una ciutat que va dirigir una bona part de la història de la Sicília medieval.

Pere Villalba

Universitat Autònoma de Barcelona
ARCHIVVM LVLLIANVM